

Оксана Лютко

Постмодернізм та ресурси релігії

Oksana Liutko

Postmodernism and Religion Resources

In this article the philosophy of postmodernism through themes and metaphors of religious studies is outlined. The trends of future religious picture of the world and Ukraine are revealed. The need to the management of cultural and religious pluralism is emphasized.

Keywords: postmodernism, the religious map of Ukraine and the world, religious and cultural pluralism, tolerance, dialogue, multicultural education

Зроблено спробу окреслити філософію постмодернізму через теми і метафори релігієзнавчих досліджень. Розкрито тенденції майбутньої релігійної картини світу та України. Наголошено на необхідності управління культурним і релігійним плюралізмом.

Ключові слова: постмодернізм, релігійна карта України та світу, релігійний і культурний плюралізм, толерантність, діалог, полікультурна освіта

XXI ст. не можна сьогодні уявити без техніки і технічних новацій. Розвиток транспорту, зв'язку, інформаційно-комунікативних технологій зробили нашу планету не лише осяжною, а й на диво невеликою. Люди тепер живуть життям усієї планети, відчують реально сенс терміна «людство», надзвичайну різноманітність, складність, неоднозначність суспільства, а також бачать цілу низку реальних небезпек для нього. Зокрема, йдеться про такі фактори постмодернізму, як дегуманізація, нівелювання загальнолюдських (вічних) цінностей, онтологічна невпевненість, втрата ідентичності, споживацтво, надзвичайна мобільність населення, пріоритет ЗМІ у впливі на підростаюче покоління, мобільність символів (нові слова, незвичні вирази та зорові образи) тощо.

Поняття «постмодернізм» стало складовою масової культури. Про нього говорять скрізь: в Інтернеті та в навчальних закладах, на виставках художників, на зустрічах із сучасними письменниками та в ЗМІ. Постмодернізм є предметом прискіпливої уваги науковців. Функціонування цьо-

го поняття у філософській, психологічній, соціологічній, культурологічній, релігієзнавчій, педагогічній літературі; специфіка розвитку інформаційного суспільства; кризові явища в культурі постмодерну; осмислення ціннісних аспектів буття постмодерного суспільства – це лише неповний перелік проблем, які досліджуються як вітчизняними (О. Дубасенюк, П. Мінка, О. Муха, Ю. Наріжний, М. Попович, М. Савостьянова, П. Саух, Н. Хамітов та ін.) так і зарубіжними (Ж. Батай, А. Зинов'єв, А. Зотов, Ж. Делез, Н. Дмитрієва, Ц. Короленко, Л. Маркова, В. Межуєв, К. Робінсон, С. Семенюк, Е. Тофлер, П. Фріцці, Ю. Хабермас, М. Яніцкій та ін.) ученими.

Нашою метою є окреслення ключових тем і метафор релігієзнавчих досліджень, які представляють постмодернізм.

Наприкінці XVIII – на початку XIX ст. більшість мислителів чекали, що у XX ст. релігія зникне. На межі XIX–XX ст. багато хто вважав, що вона існуватиме не довше, ніж до початку XXI ст. Р. Старк і В. Бейнбрідж з приводу цього зазначають, що «принаймні від часів Просвітництва більшість західних інтелектуалів очікували «смерті» релігії так само завзято, як стародавні євреї приходу Месії»¹. Наприкінці XX ст. науковці вже набагато оптимістичніше висловлювалися щодо майбутнього релігії, ніж на його початку. Вони припускали, що релігія існувала й існуватиме в усіх суспільствах та в усі часи. Зважаючи на це, пропонуємо аналіз основних тем і метафор, які представляють постмодернізм:

1. «Різноманіття релігійного досвіду». За час свого існування надбанням людства стала значна кількість форм релігійного досвіду, безліч релігійних ідей та уявлень. За В. Джеймсом, релігійний досвід знаходиться в глибинах психіки конкретної людини. Він властивий усім людям незалежно від національної приналежності, проте цим досвідом вони володіють по-різному: одні виявляють більшу здатність містично злитися з ним, інші – менш «обдаровані», треті – зовсім не чують у собі цього «голосу» (невіруючі). Якщо такий релігійний досвід принципово однаковий в усіх віруючих (буддистів, християн, мусульман), то виникає запитання: яким же чином утворюються релігійні віросповідання, конфесії? Відповідь В. Джеймс вбачав у впливі соціальної реальності. Він вважав, що людина набуває конкретного віросповідання залежно від певних умов соціального буття, обумовлених місцем народження, особливостями виховання тощо².

Релігійна карта України ніколи не була моноконфесійною. Навіть у

часи Київської Русі, крім богів, яким поклонялися всі східні слов'яни, окремі її племена та патріархальні роди мали свої місцеві божества. Це й спонукало князя Володимира на реформування язичництва, а пізніше – на запровадження державницькими засобами християнства. Проте це породило нові проблеми – спочатку двовір'я, а згодом феномен релігійного синкретизму, котрий дійшов до наших часів.

Зміни в релігійній конфігурації України пов'язані з постійними перерозподілами або відторгненням її земель державами-сусідами, активною місіонерською діяльністю з боку католицької церкви та різних протестантських течій країн Європи. Так, католицизм в Україні (переважно в Галичині, на Волині і Поділлі) з'явився завдяки полякам, а різні протестантські віровчення, зокрема лютеранство, баптизм і адвентизм, на її півдні – німцям-колоністам. Разом з міграцією зі Західної Європи в Україну євреїв сюди було занесено іудаїзм. Саме тут виникла така його течія, як хасидизм. Мусульманські громади з'явилися на українських теренах у часи татарських завоювань. Помітні зміни в релігійну карту України внесла Берестейська унія 1596 р., згідно з якою частина православних ієрархів визнала зверхність Папи Римського, запровадивши греко-католицизм в усій Правобережній Україні; в 1646 р. уніатська церква була нав'язана й русинам-українцям Закарпаття. Внаслідок церковних уній українців розділили на православних і греко-католиків, що згодом призвело до регіоналізації країни на Схід і Захід. У другій пол. XVI ст. в Україну проникає ранній протестантизм, а наприкінці XIX – поч. XX ст. – пізні його течії.

Поліконфесійність в Україні стала об'єктивною реальністю. Це підтверджує й офіційна статистика релігійної мережі. Так, на січень 2015 р. Міністерство культури України офіційно зафіксувало 55 віросповідних напрямів, у межах яких діє 35 317 релігійних організацій³.

2. «Ілюзія (імітація) релігійного відродження». А. Колодний зазначає, що реабілітація релігії, яка відбулася в громадській думці за роки незалежності України, зміни суспільних оцінок її ролі в духовному і національному відродженні, українському державотворенні є швидше за все реакцією на пропаганду релігійної духовності ЗМІ, своєрідною ілюзією бажаного, ніж відображенням реальних процесів у церковно-релігійному житті. Останні (за винятком католицьких і деяких протестантських конфесій) характеризує криза, що виражається в загострен-

ні міжцерковних і внутрішньоконфесійних конфліктів, занепад впливу і матеріальній скруті традиційних релігійних течій, оволодінні релігійним полем України різними зарубіжними місіями та ін. Відтак маємо лише зростання кількісних показників появи нових конфесій, поширення мережі релігійних установ, видання релігійної літератури тощо.

Не менш складні й неоднозначні процеси відбуваються і в релігійній духовності українців. Оцінюючи її сучасний стан, навряд чи можна наділити його ренесансними ознаками. Відзначені з середини 80-х років зацікавленість релігією, помітне розширення мережі церковних об'єднань спочатку розглядалися як відродження релігійної духовності, проте нині ці процеси призупинилися. Доводиться усвідомлювати, що відродження релігійної духовності – це просте відродження діяльності церковних структур. Адже повне відродження Церкви без наявності відповідного рівня релігійності віруючих людей неможливе. Нинішній рівень християнської моральності й духовності віруючих зазвичай залишається низьким, хоча всі церковні інституції діють активно. Це засвідчує, наприклад, той факт, що сучасний стан релігійної духовності українців – лише наслідок впливів існуючих конкретних обставин життя нації. Серед них – як, власне, духовні, так і політичні, соціальні, побутові та інші чинники.

Істотно на характер релігійної духовності впливають загальні зміни в економічних орієнтаціях суспільства. Наступ ринку призводить до певної трансформації усталених елементів духовності. Ринок потребує прагматизму, розрахунку, переважання логічного над інтуїтивним, сердечним. Це часто йде врозріз із традиційним способом життя і звичними християнськими нормами його регулювання, а як наслідок – формується новий тип віруючого – зраціоналізована особа, для якої цілком неприйнятними стають як ортодоксальні, так і немобільні форми вираження релігійності⁴.

3. «Новітні релігійні рухи», «неорелігії». Завдяки феномена глобалізації релігійна карта світу стає дедалі більш різноманітною. Глобалізація перетворює світ у єдине ціле й навіть якщо не спричиняє глобальної культурної та релігійної конвергенції, то робить зустріч релігій і культур незворотною. У суспільній свідомості поєднуються наука, міфологія, герметизм, містеріальні та східні релігії, гностицизм, архаїка тощо. По суті, в сучасну культуру повернулися всі найдавніші форми свідо-

мости, зокрема й язичницькі. Сьогодні на території України, крім традиційних (православ'я, католицизм, греко-католицизм, протестантські течії, іудаїзм, іслам) релігій, активно поширюються нові релігійні напрями (неохристиянські, неязичницькі, орієнталістські, синкретичні, сайєнтологічні, психотерапевтичні та психо-спіритуальні). Деякі з них історично не успадковані нашим народом від попередніх поколінь, не притаманні його релігійній духовності, культурно та ментально не укорінені, проте популярні завдяки місіонерській діяльності проповідників з їхньої історичної батьківщини.

4. «Секуляризація». Релігія як форма світогляду в новому столітті стала буденною частиною суспільного життя і багато в чому втратила свою актуальність для сучасної людини. Відбувається значне скорочення активності віруючих (за даними соціологічних опитувань абсолютна більшість громадян України (понад 70%) вважають себе віруючими, проте дотримуються обрядів і регулярно відвідують церкву своєї конфесії лише 3-4%⁵). Навіть поверхневий аналіз масової релігійності засвідчує, що тут ми маємо справу з особливим феноменом – секуляризмом, який проявився в ослабленні впливу релігії на державні інститути; звільненні великих сфер духовної культури з-під впливу релігії (церкви), коли кіно, шоу-бізнес, комерційне виробництво перетворюють релігійні ідеї та образи на звичайний товар. Секуляризація відповідно до релігійної віри є нейтральним процесом, який не знищує релігійний початок, а лише висуває на передній план нерелігійні цінності та цілі. Світськість «звільняє» людину від впливу Бога і в той же час створює спустошеність і потребу в сенсі життя і взаєминах з людьми. Отже, як зазначає Джон Паулін, «секулярна людина – це не атеїст, а той, для кого релігія на практичному рівні щоденного досвіду перестала бути актуальною»⁶.

5. «Бог помер». Л. Маркова в дослідженні «Постмодернізм у науці, релігії та філософії» зазначає, що «в середньовіччі домінуючою була теза про вищість Божественного розуму, тільки долучення до нього робило природний розум працюючим, ефективним та таким, що функціонує. У Новий час людський (земний) розум існував ніби поруч і паралельно з Божественним. Наприкінці ХХ ст. світська філософія намагається зрозуміти трансцендентний світ божественної логіки, претендуючи на «захоплення» її території. Якщо перефразувати слова Вольтера, то особистість постмодерної філософії може сказати наступне: навіть

якщо Бог і є, розумніше зробити вигляд, що його не існує»⁷.

Початок ХХІ ст. характеризується небаченим раніше інтелектуальним плюралізмом, коли все дозволено і все виправдано, але за новими – постмодерністським мірками. Постмодерн переосмислив факт «смерті Бога» в культурі, приписавши йому позитивний сенс, який полягає в тому, що тепер перед кожною людиною відкрився горизонт більш вільного почуття божественного буття, необмеженого догматами світових релігій, насамперед християнства. Трансформація релігійної свідомості людства призводить до появи нових типів і форм релігійного світосприйняття, вільних від диктату традиційних релігій. Можна з упевненістю сказати, що навіть у сфері інтелектуально-пізнавальної діяльності спостерігається зближення науки з релігією, ослаблення протилежностей між суб'єктом і об'єктом, духом і матерією, зменшення агресивності дослідника у відношенні до природи, примирення свідомого і не-свідомого, розуму і душі.

6. «Співвідношення релігії та науки», «криза традиційних рухів». Однією з головних форм трансформації науки і релігії в культурі постмодерну є їх зближення, синтез. Прагнення до синтезу обумовлено глибокою кризою як науки, так і релігії. Західні теологи і науковці намагаються інтегрувати релігійні та наукові уявлення, довести, що віра є обов'язковим атрибутом не лише науки, а й релігії, а появу «кризи християнства» пов'язують з його раціоналізацією.

С. Семенюк у дисертаційному дослідженні «Трансформація науки і релігії в культурі постмодерну» виділяє такі форми їх інтеграції⁸:

- проголошення значною частиною вчених ХХ ст. значущості та необхідності релігійних уявлень для сучасної науки, які полягають у тому, що лише релігія сприяє усвідомленню причин світової гармонії, пояснює причини виникнення фізичних законів, Всесвіту, життя на Землі та й самої людини;

- зближення наукової та християнської картини світу, їх ототожнення більшістю неопротестантських теологів;

- декларування можливості синтезу християнства і науки в деяких неохристиянських релігійних напрямках;

- поява нових наукоподібних за формою та релігійних за сутністю культів – уфології, сайєнтології, трансцендентальної медитації.

Отже, тенденція до розмаїття релігійних систем, мабуть, стане од-

нією з головних тенденцій майбутньої релігійної картини світу. Більшість сучасних «прогнозів» щодо майбутнього релігії ґрунтуються на демографічних тенденціях розвитку планети. Означені «прогнози» передбачають декілька сценаріїв: демографічний, що ґрунтується на сучасних тенденціях навернення до тієї чи іншої світової релігії; а також сценарії, які припускають «ісламський вибух» та «нерелігійний бум».

Згідно з першим сценарієм, «демографічним», до 2200 р. кількість християн у світі становитиме 32,2%, мусульман – 25,7%, нерелігійних осіб – 9,2%, індуїстів – 12,5%, послідовників китайських релігій – 4,7%, буддистів – 5,7%, послідовників етнічних релігій – 5,1%, атеїстів – 1,8%, adeptів нових релігій – 1,9%. Інші релігії сповідуватимуть менше відсотка загальної кількості населення Землі. За другим «сценарієм» християни та мусульмани поміняються місцями: перших буде 30,9%, а других – 37,9%. Якщо ж влітяться третій «сценарій», то атеїсти становитимуть третину населення Землі⁹.

Тенденції демографічного розвитку планети зміщують християнство на Південь. Цей процес не лише змінює «обличчя» християнства, а й посилює конфліктогенний потенціал релігії загалом. Ф. Дженкінс стверджує, що «до 2050 р. в Бразилії, Мексиці, Філіппінах, Нігерії, Конго і США буде більш ніж по сто мільйонів християн. Загалом в Африці, на південь від Сахари, християн буде значно більше, ніж в усій Європі. У світі також нараховуватимуть більше мільярда п'ятидесятників, які завоюють найбільше населення своїм екстатичним варіантом християнства¹⁰. Тобто, релігійний і культурний плюралізм є світовим фактом і фактором, який усе більше набирає обертів. Відтак, головним завданнями доби постмодерну є управління культурним і релігійним плюралізмом.

Реалізувати окреслене завдання можна, по-перше, забезпечивши рівність прав усіх релігій і реалізувавши на практиці задекларовані релігійні свободи. «Якщо європейська культура – це перехрестя, на якому можливі зустріч і діалог (між вірою та розумом, релігією та секулярним світом, духовним та світським життям), то цей діалог передбачає: взаємну автономію духовної та світської влади; віросповідну нейтральність держави та громадської влади; визнання релігійної свободи та свободи безрелігійності; визнання автономії індивідуальної совісті, тобто особистої свободи людини щодо будь-якого релігійного та філософського авторитету; критичну оцінку всіх галузей культури (релігії, науки, політики), тоб-

то вільне дослідження та дискусійне обговорення, повага до самобутності будь-якого етносу, його духовних і морально-ціннісних орієнтацій¹¹. По-друге, переосмисливши роль релігії в суспільстві. Релігія, як інститут влади, переживає занепад і не сприймається сучасними людьми актуальною. Духовний авторитет, соціальна етика, виховання громадських чеснот – в цих сферах влада Церкви визнається та шанується. По-третє, реалізувавши полікультурну модель освіти, П. Саух зазначає, що «полікультурна освіта, як соціальна інновація, пов'язана не стільки з питанням «хто ми є?», або «звідки ми прийшли?», а з відповіддю на питання «ким і якими ми можемо стати». Практична реалізація такого проекту можлива на основі демократично-егалітарної політики, яка відстоює не тільки збереження різноманіття культур, за допомогою втручання держави, а й максимально розширює участь людей у процесах міжкультурного діалогу і спілкування. Лише такий підхід здатен інкорпорувати усі соціокультурні групи в громадянське суспільство¹²». Тобто одним із пріоритетних завдань сучасної освіти є виховання людини демократичного світогляду, яка має дотримуватися громадянських прав і свобод, з повагою ставитися до традицій, культури, віросповідання та мови спілкування народів світу.

¹ Альберда Т. Релігія і XXI століття [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://h.ua/story/366988>.

² Джеймс В. Многообразие религиозного опыта [Электронный ресурс] / перев. В. Г. Малахеевой-Мирович и М. В. Шик – Режим доступа: <http://psylib.org.ua/books/james01/index.htm>.

³ Релігійні організації в Україні (станом на 1 січня 2015 року) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: : <http://risu.org.ua/ua/index/resources/statistics/ukr2015/60129/> – Назва з екрана.

⁴ Історія релігії в Україні: в 10 т. Т. 10. Релігія і Церква років незалежності України / за ред. А. Колодного. – К.: Центр духовної культури, 1996-2003. – С. 87.

⁵ Війна церков [Електронний ресурс] // Український тиждень. – Режим доступу: http://risu.org.ua/ua/index/monitoring/society_digest/38484.

⁶ Секуляризація та Україна [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.asd.in.ua/archives/211>.

⁷ Маркова Л. А. Постмодернізм у науці, релігії та філософії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://filosof.historic.ru/books/item/f00/s00/z0000704/>.

⁸ Семенюк С. Трансформація науки и религии в культуре постмодерна

[Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://cheloveknauka.com/transformatiya-nauki-i-religii-v-kulture-postmoderna>.

⁹ Дженкінс Ф. О будущем христианства [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.golos-ameriki.ru/content/a-33-2006-11-28-voa9/660107.html>.

¹⁰ Там само.

¹¹ Віллем Ж.-П. Європа та релігії. Ставки ХХІ століття / Ж.-П. Віллем. – К.: Дух і літера, 2006. – С. 48.

¹² Саух П. Ю, Саух Ю. П. Мультикультуралізм: оптимізм теорії й неспроможність практики вирішення проблем полікультурного суспільства // Софія. Гуманітарно релігієзнавчий вісник, 2014. – № 1(1). – С. 43-48.